

МУЗИЧНА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Олег Смоляк

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОСТОЇ ПЕРІОДИЧНОСТІ В ГАЇВКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Стаття порушує питання класифікації простої періодичності, яка сформувалася в гвінках Західного Поділля протягом багатовікового функціонування. Тут аналізуються такі рівні поєднання, як бінарний, тернарний та квартнарний.

Останнім часом українські вчені все частіше звертають увагу на питання теоретичного етномузикознавства. Зокрема, їх в першу чергу хвилює та проблематика, яка стосується дослідження народно-музичних форм, в тому числі й пісенних. Адже, вони дають можливість більш детально поглянути на етапи становлення народної пісні в плані музичного синтаксису та його складових елементів.

Серед українських етномузикознавців питання народного формотворення вперше порушив Ф.Колесса у праці «Ритміка українських народних пісень» [6, 111-176]. Тут він вперше звернув увагу на джерела його походження, становлення та розвитку. З часом цю проблематику доповнили і розвинули такі українські вчені-етномузикознавці, як В.Гошовський [1, 431-444], С.Грица [2, 123-199], А.Іваницький [3, 35-37; 4, 226-236, 5, 111-119]. Але їхні напрацювання в меншій мірі торкалися такого народнопісенного жанру, як гаївковий.

Мета даної статті – виявити основні принципи формування простої періодичності на рівні класифікаційних елементів, враховуючи їхні бінарні, тернарні та квартнарні поєднання.

Серед гаївок Західного Поділля є лише 5 пісенних варіантів представлені однорядковою строфою, в якій присутній класифікаційний принцип поєднання сегментів. У ній, як правило, фігурують три сегменти, де перших два ритмічно споріднені, а третій – контрастний. Такий принцип зіставлення сегментів також властивий парадигмам давнішої фольклорної верстви, зокрема гаївкам «Ялова дощечка лежала» (2 варіанти), «Ой ти, мій льоне, дрібний зелененький», «А вже весна скресла», «Сивий голубоньку». У цих зразках ще збережений інтонаційний синкретизм: пливка, недостатньо організована звукорядна взаємодія, спонукальна модальність, тяжіння мелодії до верхнього зависання, відсутність чіткого кадансування (див. приклад 1).

Приклад 1.

♩ = 108 л.л. = 7 с. Бисова Тернопільського р-ну Терн. обл.

1. Я-ло-ва до-щеч-ка ле-жа-ла, ле-жа-ла. 2. Ти мій м'я-кий, Тим-ку, ви-би-рай си'Хим-ку

кот-ру хоч, з тою під-соч.

Найбільш організованим чинником у цьому процесі виступає метрика, яка переважно є кратною і, без сумніву, підпорядкована колективним руховим елементам. Адже, як зазначає С.Грица, «принцип симетрії, без сумніву, лежить в основі магічних обрядів, які супроводжуються колектив-

ними рухами, танками» [52, 125].

Треба зазначити, що класифікаційний принцип поєднання сегментів в аналізованих зразках ще не яскраво виражений: ритмічний контраст виступає лише на рівні однієї-двох складенот. Лише в одному варіанті пісенної парадигми «А вже весна скресла», записаному в с.Константинівка Тернопільського району Тернопільської області, виразно виступає класифікаційний принцип (εεεεε|εθεθεθ).

Найбільшою кількістю варіантів (28) у західноподільських гаївках представлена чотирисегментна однорядкова форма, в якій присутня подвійна класифікація. Серед них у 16-ти зустрічаються точні повтори двох перших сегментів, а в 12-ти – варіаційні (див. приклади 2, 3).

Приклад 2.

♩ ≈ 84 L.t.=9 м. Бережани Терн. обл.

1. Там на го-рі, на ви-со-кій сой-ка во-ду пи-ла, сой-ка во-ду пи-ла.

Приклад 3.

♩ ≈ 84 L.t.=8 с.мт. Глиняни Золочівського р-ну Львів. обл.

1. Ой, та де ж ти, жу-ра-ве-лю, ді-ти по-дів, ді-ти по-дів? 2. Ой по-пла-ли мо-ї ді-ти по бис-трій рі-ці, бист-рій рі-ці.

Однорядкові чотирисегментні форми із точними повторами двох перших сегментів в основному зустрічаються в гаївках любовної та жартівливої тематики. За семантичними ознаками вони значно пізнішого походження, ніж попередні, а за мелосними – споріднені із давнішою фольклорною верствою. Доказом цього є превалювання в них вузькооб’ємних ладозвукорядів (трихордів та тетрахордів), рецитованих мелоінтонацій спадного характеру, екзальтованого гучного виконавства тощо. Найхарактернішою особливістю у формуванні даного типу однорядкової строфи є саме кадансування (див. приклад 2), що в основному «туплює» на наближених до основного устою ступенях (II, III, VII). Якщо уважно простежити за ритмоінтонаційним становленням аналізованих варіантів, то тут передусім показовим є перехідний етап від серіації до класифікації, оскільки моноритмічне скандування видовжується лише у половинних та заключних кадансах, та й то лише в межах однієї мори (див. приклад 2).

Треба зауважити, що однорядкові чотирисегментні форми із точними повторами двох перших сегментів поширені майже в усіх районах Західного Поділля.

В однорядковій формі з подвійною класифікацією стабільними в силаборитмічному відношенні є 2 перших сегменти, а мобільними – 3 і 4. Останні, як правило, модифікуються в межах однієї-двох складенот.

Друга група – однорядкова строфа із варіаційними повторами двох перших сегментів – структурується аналогічно до першої. Різниця полягає лише в шкалі охоплення тематики (крім любовної та жартівливої, тут зустрічається і міфологічна, і аграрна), а мелос характеризується ширшими ладозвукорядами (пентахордами, гексахордами) та розвинутішими мелоінтонаціями, які тяжіють до респонсорності (див. приклад 3).

Поширеним принципом формування однорядкової строфи в гаївках Західного Поділля є тернарне класифікаційне зіставлення сегментів у ньому. Серед них найчастіше зустрічається трисегментна однорядкова форма типу авс (7 пісенних парадигм із 12-ма варіантами. Див. приклад 4).

Приклад 4.

с. Біла Чортківського р-ну Терн. обл.

У даних зразках трисегментна класифікація співдіє в дуже вузьких метричних (а відповідно і часових) рамках і охоплює лише 6 мор. У цих варіантах виразно виступає і спонукальна модальність, яка утверджується дворазовим квартовим (окличним) перескакуванням інтонаційного ряду через основний тон і поступенним сповзанням мелодійної інтонації до нього. Особливо відчутним у структуруванні цього типу однорядкової форми є незверненість кадансування (в класичному його розумінні). Якщо у варіантах попередньої групи кінцевий устій ритмічно протягується, то в аналізованих він відповідає основній метричній морі (див. приклад 4) і глісандуючим способом поєднується із наступною (початковою) субквартою. При цьому виникає своєрідне відчуття інтонаційно завершеного кола, яке обертається в межах структури однорядкової строфи. Аналогічні способи інтонаційного коловороту проявляються і в інших зразках цієї структурної групи.

Класифікаційна тернарність – явище, породжене насамперед пріоритетом рухових (прикладних) елементів над словом і музикою (художніми). Адже до нашого часу в гаївках даної групи збереглися рухові елементи, які пов'язані із крокуванням (рухом двох рядів один до одного), притупуванням ногами та приплескуванням у долоні), що мають не тільки загальноукраїнське поширення, але й слов'янське. В кожному із цих рухових елементів у давні часи була закладена магія, наповнена відповідним смисловим або прикладним змістом і спрямована до відповідного земного або неземного адресата (явищ природи, богів, інших людей тощо) з прагненням отримати бажаний результат.

Тетраордні лади, які переважають в однорядковій строфі із класифікаційною тернарністю, також підтверджують давність її походження в межах паратаксічного зіставлення. Частим у цій групі зразків є суцільне глісандування, що підкреслює спонукальну модальність та звукову афектацію. Остання в автентичному виконанні збереглася у Західному Поділлі й донині і є однією з характерних ознак гаївкового жанру.

Тернарна класифікація у чотирисегментній однорядковій формі на терені Західного Поділля менш поширена. Тут вона представлена лише трьома різновидами і охоплює 5 пісенних зразків.

Перший різновид (авс') – це генетичне розширення аналогічної трисегментної однорядкової форми за рахунок варіаційного повтору третього сегмента. Підтвердженням цього можуть послужити 2 варіанти гаївок «Посію я руту круту межі гороньками» та «Ой летіла зозуленька, я ї'ся питала», записані в м.Бережанах Тернопільської області. Прикладом переходу від трисегментної структури до чотирисегментної є варіант першої гаївки. Адже перший вірш-колон тут виступає як чотирисегментний завдяки незначному структуротворчому повтору третього сегмента, а другий варіант з усіма наступними є трисегментним (див. приклад 5).

Приклад 5.

Варіант гаївки «Ой летіла зозуленька, я ї'ся питала» вже має повні характеристики чотирисегментної однорядкової форми, в якій четвертий сегмент відрізняється від третього лише способом кадансування (недоспівуванням останньої клаузули).

Другий різновид чотирисегментної однорядкової форми (авв'с) в гаївковому масиві Західного Поділля (також, як і попередній) представлений варіантами гаївок «Ти, сивая зозуленько» та «Жила-була царівна».

МУЗИЧНА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

У варіанті гаївки «Ти, сивая зазуленько», що базується на ритмічній формі вірша 4+4, тричі повторюється лексема другого сегмента. Це, власне, і дає привід для формотворчого завершення однорядкової форми. У даному разі ритмоінтонація, що позначена кроковим елементом (перший сегмент), метрично згущується, ампліфікується (другий і третій сегменти) і завершується дещо розширеним у ритмічному відношенні кадансом (четвертий сегмент). Такий спосіб силаборитмічного поєднання надає мелодичному контуру гнучкості, динамічності, експресії (див. приклад 6).

Приклад 6.

с. Сосулівка Чортківського р-ну Терн. обл.

Музична партитура гаївки «Ти, сивая зазуленько». Темп $\text{♩} \approx 96$, І. т. = 10. Ритм змінюється з 4/4 на 2/4, а потім на 6/4. Підлінійні літери: 1. Ти, си - ва - я за - зу - лень - ко, за - зу - лень - ко, за - зу - лень - ко.

Гаївка «Жила-була царівна», без сумніву, – продукт усно-писемної творчості. Доказом цього є наявність тонічного віршування (відчутне поєднання ямбічно-амфібрахічної стопності), фанфарний тип мелодичного розвитку, секвенційний спосіб зіставлення речень, квінтова скачкоподібність у кадансах (див. приклад 7).

Приклад 7.

Музична партитура гаївки «Жила-була царівна». Темп $\text{♩} = 74$, І. т. = 8. Підлінійні літери: Жила - бу - ла ца - рів - на, ца - рів - на, ца - рів - на, ца - рів - на ца - рів - на.

Все це – атрибути пісень усно-писемного походження. До речі, дана пісенна парадигма серед наших записів представлена лише чотирма варіантами. Це вказує на значно менше її розповсюдження у західноподільському фольклорному просторі через пізніше її походження.

Якщо принцип структурування в даній гаївці аналогічний до попередньої, то силабомелодичні моделі сегментів дещо незвичні для цього жанру (εεεε|εθε|εθε|εεεεη). Тут виразно відчутний метричний затакт, а це одна із відмінностей музики писемного походження від традиційної.

Варіант пісенної парадигми «Короваї ми були», що записаний в с. Ярославичі Зборівського району Тернопільської області, репрезентує третій підтип чотирисегментної однорядкової форми із тернарною класифікацією (авсв'). Тут на відміну від усіх попередніх структурних поєднань особливо відчутна ритмічна опозиція у третьому сегменті (див. приклад 8). Вона передусім опирається на руховий елемент і є його породженням, а не логіко-синтаксичним (як би здавалося на перший погляд).

Приклад 8.

Музична партитура гаївки «Короваї ми були». Темп $\text{♩} = 80$, І. т. = 7. Підлінійні літери: 1. Ко - ро - ва - ї ми бу - ли, ми бу - ли, ми бу - ли, гар - ну па - ру ви - ді - ли, ви - ді - ли, ви - ді - ли.

Тернарна класифікація в однорядковій строфі властива і двом варіантам пісенної парадигми «А вже весна, а вже красна», записаних в селах Глибочок Борщівського та Сороцьке Тербовлянського районів Тернопільської області, які представляють п'ятисегментне поєднання (аа'всв'). Дані варіанти репрезентують значно пізніші принципи формування. В сюжетах цих гаївок фігурує мотив відходу парубків на військові тренування або збори. Музична стилістика цих зразків – повне підтвердження цього – демонструє фрагментарність секвенційного розвитку, широкооб'ємність мелодії (октава), середньовічний лад (плагальне поєднання іонійського пентахорда з іонійським тетрахор-

дом), тридольна метрика, автентичне кадансування (див. приклад 9).

Приклад 9.
 ♩ ≈ 88 L.t.=12 с. Глибочок Борщівського р-ну Терн. обл.

А вже вес-на, а вже крас-на, зі стріх во-да кап-ле, зі стріх во-да кап-ле, зі стріх во-да кап-ле.

Як бачимо, у даному зразку класифікаційна тернарність поєднує в собі дворазове варіаційне повторення першого та другого сегментів із третім, який побудований на опозиційно-ритмічному протиставленні до попередніх. Традиційному однорядковому формотворенню таке поєднання не характерне, бо воно властиве пізнішому модусу мислення реципієнтів. У західноподільському фольклорному середовищі варіанти цієї парадигми не набули широкого розповсюдження і через те представлені лише двома варіантами.

Найскладніша модифікація однорядкової строфи в гаївковому масиві Західного Поділля – квартнарне поєднання чотирьох сегментів (авсд). Воно реалізується у варіантах пісенних парадигм «Колоденський став, болязубський став весь до купи злився» та «Там на горі, на горбочку горішки трясуться», записаних в с.Болязуби Збаразького району Тернопільської області та в с.Підгір'я Золочівського району Львівської області.

Мобільними у цій періодичності виявилися другий та четвертий сегменти. Вони творять ритмічну опозицію до своїх попередніх структур, що найбільш проявляється у передостанніх та останніх клаузулах. Такого роду подвійна опозиційність вже готує основу для формування дворядкової строфи або однорядкової із приспівом чи принаймні є їхньою предтечею. Аналогічний принцип структурування спостерігається і в гаївці «Там на горі, на горбочку горішки трясуться».

Отже, класифікаційні елементи у простій періодичності, які склалися в гаївках Західного Поділля, є першою сходинкою у традиційному формотворенні строфічної музики. Такого роду зіставлення відповідає тій історичній епосі, в якій сформувався календарно-обрядовий фольклор, зокрема й весняний (кінець палеоліту – середина першого тисячоліття до нової ери), що позначений в переважній більшості бінарним типом мелодичного розгортання та скритим паратаксом.

ЛІТЕРАТУРА

1. В.Гошовский. Украинские песни Закарпатья. – М.: Сов. композитор, 1968.
2. Грица С.Й. Мелос української народної епіки. – К.: Наук. думка, 1979.
3. Іваницький А. Українська народна музична творчість: Посібник для вищих та середніх учбових закладів. – К.: Муз. Україна, 1990.
4. Іваницький А. Українська музична фольклористика (методологія і методика). Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1997.
5. Іваницький А. Основи логіки музичної форми (проблеми походження музики): Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2003.
6. Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень // Ф.М.Колесса. Музикознавчі праці / Підгот. до друку С.Й.Грица. – К.: Наук. думка, 1970.

Oleg Smolyak

THE CLASSIFICATION OF SIMPLE PERIODICITY IN THE SPRING SONGS OF THE WESTERN PODILLYA

The article views the problem of simple periodicity formed in the spring songs of the Western Podillya during centuries-old functioning. Here such equal combinations are analyzed as double, ripple and quaternary.